

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN

„A műgonddal alkotó ember” évtizedei

A SZERZŐ NAPTÁRI TÉVEDÉSE VEKERDI LÁSZLÓVAL KAPCSOLATBAN

*Ha az embernek mérsékelt alapelvei vannak, úgy jár,
mint én: Franciaországban nem tartanak vallásosnak,
Angliában túlságosan annak tartanak.*

Montesquieu

(Hamvas Béla: Anthologia humana. Budapest, 1990.)

Bibó Istvánt idézi több alkalommal Vekerdí László, hol „Kelet-Közép-Európára várva” (*Liget*, 1990/2, 37–41.), hol „Egy hosszú vita margójára” írva tanulságos, bár kevesek által megszívlelt mondatokat (*Új Forrás*, 1991/1, 40–43.). Bibó is, őt követve értelmezve Vekerdí is szembeállítja a „műgonddal alkotó ember”-t „a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló ember”-rel. (Hamvas Béla a szellemi ember magatartását az „agonális ember” nyüzsgésével szembesíti). Bibó megrendítően szép utópiája az előbbi emberfajta győzedelmében reménykedett („Eszméim győzedelme legyen emlékjelem” – idézem ide szívesen Eötvös Józsefet), Vekerdí László tényszerű megállapítása szerint még 1991-ben sem beszélhetünk erről, pedig a „műgonddal alkotó ember”-ek „közös ihlete” teheti a nemzetet azzá, amivé (ismét reformkori idézet következik) a „szellemharcok tiszta sűgaránál” kellene válnia. Ennek az ügynek, a tiszta szellemharcoknak és a mindig törekvő-fáradozó közösségnek („wer immer strebend sich bemüht...”) szolgálatában áll, alkot évtizedek óta Vekerdí László. Tudós esszéistának minősíteném a legszívesebben (a filosz mindig kategorizál és műfaji meghatározókat keres, pedig valójában született rendetlen) – meg talán közírónak is, amiként valaha Bálint György gondolta a közép-európai közírót, ha az utóbbi években nem tapadt volna e megjelöléshez a publicisztika rossz emléke (pedig valaha Ady is újságíró-„közíró” volt, Kosztolányi is, részben Szabó Lőrinc is, aztán Márai is meg Móricz Zsigmond is). Vekerdí László szóljon bár a magamfajta „szakíró” (?) számára rejtelmes-titokzatos természettudományos kérdésekről, vagy a történetírás időszerű, európai kitekintéssel tárgyalt problémáiról (például az Annales-iskoláról), vagy (akad netán, akinek ez meglepetésszámba megy) a modern nyelvészeti irányzatokról, sosem téveszti szem elől, hogy az olvasóközönségnek ír, korszerűtlen kifejezéssel élve: a művelt nagyközönségnek (nem tudom, van-e még ilyen?), az általa vizsgált jelenségeket bemutatni-ismertetni akarja, megosztani kétségeit a remélt olvasóval. Az elidegenítés és a távolságtartás „karneváli” divatévadában Vekerdí László szerény öntudattal van jelen tanulmányaiban; csak annyira, amennyire a sosem tolakodó, mindig az észelvűségtől és a kifejezés világságától vezetett érvelés engedi; természetesen széles körű anyagismeret birtokában sosem vonul semmiféle Felhőkakukkvárba, hiszen hallgatókra, olvasókra, együttérzőkre számít. Bevonja őket töprengései folyamatába. Ugyanakkor a profétikus hevület ön-

gerjesztő-álságos gesztusait is elutasítja (éppen a magyar politikai élet jó ismeretének tanulságait levonva): „semmiféle jelszó nem rokonszenves. Mert minden jelszó kizár, sőt fenyeget valakiket” – állította egy beszélgetés során (*Társadalmi Szemle*, 1990/5, 15.).

Értelmiségi magatartást kell körülírnunk, ha számot akarunk vetni Vekerdi László évtizedeivel. Méghozzá a maga nemében egyszerre rendhagyót és jellegzeteset. Rendhagyót az életrajzi adatokból kiolvashatóan, nem mindig önkéntes pályafordulatokat tudomásul véve. Jellegzeteset, ideáltipikusságában is, mivel példázza Ortega y Gasset szép értelmiségi ábrándját:

„Értelmiséginek lenni olyan dolog, melynek semmi köze sincs az ember társadalmi énjéhez. Nem a többiek számára értelmiségi, ilyen vagy olyan célból, pénzkérés, csillogás, esetleg a kollektivitás viharos tengerén való fennmaradás végett. Az értelmiségi önmaga számára, önmagával szemben az, menthetetlenül.” (Vö.: *Csejtei Dezső: Ortega y Gasset*. Budapest, 1980., 71.) Ki mástól származhatna ez a mondat, mint attól, aki Don Quijote nemzetéhez tartozik?

Íme az ígért néhány életrajzi adat, keretül, eligazítónak: Vekerdi László Hódmezővásárhelyen született, erdőmérnöknek készült; készülődésébe (nem utoljára) szólt bele a történelem, amely az 1951-ben orvosi, 1955-ben belgyógyász szakorvosi diplomát szerzett fiatalembert előbb a Sopron–Budapest–Debrecen városokkal jelölhető földrajzi térbe, majd Debrecenből Budapestre, kórházból kutatóintézetbe, utóbb (mindmáig) könyvtárba vitte. (Persze, a könyvtáros is irodalmi alak, gondoljunk csak Anatole France-ra vagy Hamvas Bélára!) Nem túlságosan gyakori, de nem is kivételes jelenség a *magyar irodalomban*, ha valaki orvosi pályát cserél föl irodalmival-közíróival. A magyar irodalomtörténet „atyjá”-nak tartott Toldy Ferenc legyen a XIX. századi, Németh László a századunkbeli tanúságtévő. Vekerdi Lászlót egész pályáján Németh László legjobb műveinek szellemisége vezette; fontos levelezéssel dokumentált munkakapcsolatuk közismertebb annál, hogy részletesebben kellene szólnom róla. Amit megsemmisíthetünk elnézés nélkül: mind a minőség, a művelődés eszméje, mind pedig a C. P. Snow 1959-es, cambridge-i előadásában „két kultúra”-nak nevezett szellemi megosztottság áthidalására törekvése (amelynek kitűnő eszköze a tudomány-, illetőleg a művelődéstörténet) feltehetőleg egészen más vonásokat kapott volna Vekerdi László munkásságában, ha nem Németh László járt volna előtte. Visszafogottságában, tárgyias előadásában ezért (is) oly megnyerő Vekerdi László Németh László-monográfiája (1970), jóllehet, a szabad szólásnak a korszak szűkkeblősége határt szabott (nem is beszélve a szólás *utáni* szabadságról), és még a kiadói igényekhez is kellett alkalmazkodni, amelyek részben a terjedelmi korlátokból, részben az *Arcok és vallomások* sorozat jellegéből fakadtak. Szerencsére Vekerdi László bőven pótolhatta, amit a monográfiában sem helye, sem lehetősége nem volt elmondani, Németh Lászlónak azóta kiadott műveiről vagy Grezsa Ferenc kiváló monográfiájáról szólva. Sejtésem szerint Németh László indítása fedezhető föl azokban a sajnos, manapság keveset forgatott, még kevesebbet idézett értékeiseiben, amelyekben egészen közvetlenül C. P. Snow téziseire reagált. S amiképpen Németh László az egy korszakról az oktatásban kialakítható ismeretanyagot szintetikusán, azaz a szaktudományok egymást kölcsönösen át- és megvilágító együttesében tudta csak elképzelni, Vekerdi László is ellene szegült ama tévhitnek, miszerint áthághatatlan szakadék választaná el a szellem-, a társadalom- és a természettudományokat és azok művelőit. „Nem a történetírás az egyetlen korunk humán tudományaiból – érvel Vekerdi László –, amely át- meg átítatódott természettudományos gondolkozással. A nyelvészetről nem kell külön beszélni, hiszen nehéz lenne ma

már megmondani, hogy a »humán« vagy a »matematikai« és »empirikus« tudományokhoz sorolandó-e. (A „két kultúra” és a harmadik. In: *Kalandozás a tudományok történetében*. Budapest, 1969.) Nehezen lenne vitatható Vekerdi László igaza, elegendő egyetlen pillantást vetni az *Általános Nyelvészet* szak tantervére; és az irodalomtudományban sem a pozitívizmus az egyetlen irányzat, amely természettudományos módszerekkel és olykor frazeológiával gazdagította (?), deformálta (?), kergette kétségbeesésbe (?) művelőit (jóllehet, a magam részéről mindezt mérsékelt örömmel konstatalem). Vekerdi László nem áll meg azon a ponton, ahol előképzettség hiányában például én meg szoktam állni. Tudomásul veszem, hogy Thomas Mann *Doktor Faustus*ához nemcsak zene-történeti, összhangzattani, világirodalmi ismeretek szükségesek, hanem tudni kellene valamit (elég sokat) a kémiából meg a zoológiából is. Régi emlékeim a kamarazenélő orvosok, Bolyai Farkast én nemcsak matematikusként, hanem drámaíróként és fordítóként is nagyra tartom. Vekerdi László a „két kultúra” tetszetős tézisét vitatandó műelemzésre is vállalkozik, Joyce nehezen megközelíthető két alkotásáról, az *Ulysses*ről és a *Finnegan ébredéséről* közöl számunkra megfontolandó megállapításokat:

„Hatalmas, formulákkal bajlódó és fogalmakat magyarázó halmazelméleti vagy modern algebrai kézikönyvre emlékeztet leginkább; semmit nem lehet átugorni, a látzólag jelentéktelen definíciók éppen olyan fontosak, mint a mutatós, hosszú levezetések. Aki régi fajtájú levezetéseket-elbeszéléseket vár, Weierstrass vagy Zola modorában, alaposan csalódik, mindennek más a jelentése, mint eddig, a »regény« vagy »algebra« elnevezés is egész másféle értelemben jellemzi az »ulyssesoid-regények« vagy a modern algebra tárgykörét, mint régen. A *Finnegans Wake* talán ezeket a matematikai inspirációjú lehetőségeket éli ki a végső határig, s talán már a számológépre programozott »elektronikus regény« prototípusa.”

Nem hiszem, hogy Vekerdi László számot tartana futurológus minősítésre, de az 1969-ben kötetben közölt tanulmány nemcsak a Joyce-kutatás aspektusából tekintve rendkívül tanulságos, hanem irodalom-irodalomtudomány-kibernetika lehetséges összefüggéseit is megcélozza. Méghozzá nem a könnyebb eljárást választja: úgy mutat be irodalmi jelenséget, hogy azzal együtt a teljes kulturális összefüggés-hálózatot vázolja föl. Sokat hallunk manapság irodalmi komponensek gépi méréséről, sokan csinálják, kevesen hasznot hozóan, célszerűen. Vekerdi László kétféle tekint: irodalom és „társ”-tudományok összehasonlító elemzésére hoz példát, az első pillanatban meghökkentő módon, hiszen regényszerkezetet vet egybe modern algebrai levezetésekkel. A másik gondolat talán még instruktívabb. Mindez a régi fogalmi apparátus átértékelését igényli, adott esetben a regénnyel kapcsolatos megnevezéseket. S ez a fogalomátértékelés szintén párhuzamosan fut(hat) az irodalomban és az algebraiban. Ez visszautalhat arra a Németh Lászlótól kapott inspirációra, amely egy történelmi (?), művelődéstörténeti (?), szellemi (?) periódus komplex bemutatását sürgeti. Annyi tetszik bizonyosnak, hogy Vekerdi László följebb idézett eszmefuttatása jegyében figyelni, mi történik a tudományokban, az irodalomban, és nem utolsósorban régióink politikai terein (ahol látzólag túl sok a meglepetésszerű, a lényegét illetőleg azonban nem kevés az avultnak hitt nézetek újrafelmondása). Az újra való fogékonyság nem homályosítja el látását, egy, az 1970-es esztendőik közepén fogalmazott, de csak 1981-ben megjelent értekezésében (*Az absztrakt filozófia és a nyelv. Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1981., 207–229.) Fregére, Wittgensteinre, Gadamerre, Austinre, Heideggerre, Searle-re és Derridára (*a différance-ra!*) hivatkozik, elemzi-bemutatja álláspontjukat, korántsem a teljes egyetértés, a behódolás, hanem a megismerés (vita)szellemében, persze, jóval a magyar-

országi divat és sznob ájuldozások előtt. Vekerdi László tudományos nézőpontját jól jellemzi a strukturalizmus nyelvújításáról és fogalmi viszonyrendszeréről kifejtett véleménye. Sem a feltétlen elfogadás, sem a rideg-gőgös elutasítás nem Vekerdi László sajátja, hanem a tudományos mérlegelés, a higgadt számvetés, a tárgyyszerű érvelés:

„A strukturalizmus [...] valóságos nyelvújítás a humán tudományban, s mint a nyelvújítások általában, a hasznos fogalmak és elnevezések mellett számos körmönfont, fölösleges és káros neologizmust is teremtett, s amíg az áradat le nem ülepedik, nehéz elválasztani a frázisokat és fölösleges újrakeresztelemeket a hasznos és lényegeset jelölő elnevezésektől.” (*Befejezetlen jelen.* Budapest, 1971.)

A vita azóta is tart. Az irodalomtudomány (is) – szaktudomány. Akár a többi diszciplína. Megvan a maga *szaknyelve*, a maga fogalmi rendszere. Kérdés: meddig mehet el az irodalomtudós az „érthetőség” terén? Kinek a számára kell „érthetővé” válnia? Hol van az érthetőség határa? Nem tudom, hányan érzik át a ma alkotók dilemmáját. „To the happy few”? – kérdezik bizonyára többen Stendhallal együtt. A szépirodalmi vagy a tudós „közlések” jórésze manapság tolvajnyelven hangzik el, mintegy rejtjeles üzenetként – a beavatottak számára. Azt aligha volna jogos vitatni, hogy bonyolult kérdésekről nemigen könnyű „érthetően” szólni, jóllehet, az érthetőség többnyire nehezen körülírható igényként jelentkezik; amellett a mai érthetelenség olykor holnapi érthetőséggé változhat. Itt is érdemes megfontolnunk Vekerdi László tanácsát: a neologizmusok közül kíséreljük meg kiszűrni azt, ami további (értelmező) neologizmusokra szorul, és lehetőleg keressük meg a megközelítően megfeleltethető magyar kifejezéseket. S bár minden bizonyossal sok minden elhull a mai divatos szakkifejezések közül, a szakember nem mondhat le a tudomány nyelvéről, az értelmezői stratégiákról, a vitáról meg az önreflexióról. A nyitottság és a bírálói attitűd nem állhat ellentétben egymással. Iránytűként szolgálhat a *racionalitás*, amelynek Vekerdi László rokonszenves elkötelezettje. „A racionalitás (vigyázzunk, nem a racionalizmus!) a tudományos közösség úgylehet legfontosabb önvédelmi eszköze.” (*Bolondistóki észztanszerűség.* Magyar Tudomány, 1991., 1230–1233.) Finom megkülönböztetés. Annál is inkább, mivel a racionalizmus (másoknál az irracionális) rossz hírbe keveredett. A francia felvilágosodás némely eszméjét diadalra juttató Forradalom, majd a XIX. század folyamán az ezeket az eszméket Homais patikus szellemi szintjére süllyesztő gondolkodás az Ész vallására esküdt, demitologizáló cselekvései új mitológiához vezettek, amelyek a XX. század szörnyűségeinek szolgálták talmi igazolásul. Mások ugyanezekért a borzalmaért az irracionális tettek ideológiailag felelőssé. Vekerdi László az ésszerűséget, a felnőtt gondolkodást, a tárgyyszerű érvelést (Kant szép szavával: „az ember kilépését a maga okozta kiskorúságból”) nem azonosítja egyetlen „izmus”-sal, irányzattal, „iskolával” sem, hiszen minden „izmus” szükségszerűen egyoldalú, számottevő területeket kizár az érvényességre és hitelességre számítható jelenségek közül. Vekerdi László cikke további részében mutat rá, egyáltalában nem paradoxonként feltüntetve, hogy „...a racionális érvelés gyökerénél könnyen húzódhat mélységesen irracionális élmény”.

Innen magyarázható, miért oly megértő Vekerdi László az okkulttal vagy a misztikával szemben (*Az okkult igézetében.* Forrás, 1988/8, 84–92.). Értekezéssé nőtt könyvismertetésében határozottan elutasítja, hogy akár az okkult, akár a misztika a „butaság kultúrtörténete” címszó alatt lenne tárgyalható. „A történetírás újabb irányai az eszmétörténettől az ikonológián és a mentalitástörténeten át a tudománytörténet-írásig joggal hangsúlyozzák az okkult szerepét és jelentőségét a gondolkodás fejlődésében s egyáltalában nem csupán holmi akadályozó és visszahúzó tényezőként.” Nem pusztán tör-

téneti jelenségről van szó; napjaink könyvkiadása pontosan és beszédesen jelzi a közön-ségigényt. Tudományos, „féltudományos” és tudománytalan művek kelendősége (ná-lunk és szerte a világon) érzékelteti a hitre és magyarázatra vágyó emberek megingott biztonságérzetét. Meg azt, hogy a racionalista fejlődésemelvények nem feltétlenül elégítik ki azokat, akik a racionalizált jóléti államban vagy a diktatúrákban, az államosztódások káoszában vagy az éhségövezetek banditizmustól is sújtott szorongattatásaiban élet-magyarázatra, létértelmezésre, a maguk életének elhelyezésére, világunkban, otthonra vágnak. De tanácstalanul állnak a magát mind tökéletesebbnek hirdető szép új világgal szemben, tapasztalván: a több kényelem nem bizonyosan eredményez több megnyug-vást és boldogságot. A tudomány oldaláról más megfontolások is fölmerülhetnek. Ve-kerdi László ekképpen látja: „A tudomány [...] szükségképpen szeparált tartományokra szabdalja fel a valóságot, és mindenik tartomány belsejében csak a neki megfelelő relatív vagy parciális igazság vizsgálható. A misztika (és hasonlóképpen a metafizika, a poézis, a művészet) az Egészet tekinti, és minden pillanatában a Világhoz viszonyítja az embert.” Nem állom meg, hogy ne hivatkozzak Werner Heisenbergnek *Goethe és Newton Szín-tana a modern fizika fényében* című tanulmányára. (*Goethe im zwanzigsten Jahrhundert*. Hg.: Hans Mayer. Frankfurt am Main 1990., 681–703.) Heisenberg nem csupán a szak-tudós Newton és a tudományban sokáig dilettánsnak vagy amatőrnek minősített Goethe külön-külön és közös „igazságait” értékeli, hanem tudománynak is, költészet-nek is, spekulációnak is, empiriának is helyet biztosít a teljesebb életben, a Tudomány-ban, a Világban. E világ felosztása szubjektív és objektív területre igencsak leegyszerűsíté-ése a valóságnak – állítja Heisenberg, másutt kifejti, miszerint a (természet)tudomány objektív valósága szilárd törvényeken-szabályokon nyugszik; a másik valóságban vi-zszont a megtörténtet kevésbé magyarázzák; s ha értelemmel teli összefüggésekről van szó, akkor az emberi lélekből lejártszódo folyamatokról. Ez a szubjektív valóság Goethe *Szintanáé*, a művészet mindegyik neve a valóságot célozza, és minden számottevő mű-alkotás a maga területén új ismeretekkel gyarapít bennünket. S amiképpen Heisenberg bemutatta Newton és Goethe *Szintanáé* jelentőségét a ma tudománya (1941-ből való az értekezés) szempontjából, összebékítve az eddig főleg merev ellentéteiben látott-láttatott módszereket és magatartásokat, Vekerdi László szintén hitet tesz a „két kultú-rá”-t valójában egyként a magáénak valló mentalitás mellett. A tudomány és a tudós szükségyszerű, felismert „korlátai” nem kisebbítik szerepüket, illetőleg nem csupán az lehet művész, kinek útja „végtelenbe vész” (Arany János). Nemcsak a játék kedvéért folytatom úgy, hogy Vekerdi László Arany Jánost idézi az általa kedvelt tudós- és poéta-típus jellemzésére: „Nem azt jelenti persze a korlátok ismerete, hogy ne akadna a tudósok közt is jócskán Bolond Istók, aki »mindig valami olyanért sóvárog, / Mit nem tanít-nak a tudós tanárok«, amint poéta is található, tán még ma is, akiről elmondható, hogy »Mindig marad – ha fejére áll is – / Őnála valami vaskos, reális.«”

A racionalitást „önvédelmi eszköz”-ként használó, de a képzelőerő, beleérzés és zseniális sejtések jelentőségét is hangsúlyozó Vekerdi László többek között ezért fordul kivételes megbecsüléssel Várkonyi Nándor méltatlanul lebecsült életműve felé. *Az el-veszett paradicsom* című könyvéhez utószót írt, majd ismertette a kiadást (*Várkonyi aktualitása*. *Dunatáj*, 1988/4, 41–43.). Szép gesztussal a posztumusként publikált kötet időszerűségét emelte ki. A technikai vívmányaira oly büszke emberiséget figyelmezteti Várkonyi, ne higgyen a mégoly jószándékú Panglossoknak, kik jelenkorunkat a lehet-séges világok legjobbikának hirdetik, kiváltképpen, ha a Candide-ok (és a candidus-ok) tapasztalata cáfolja az üres optimizmust. Manapság ismét borúsabbak a válaszok, hi-

szen hol akad olyan kert, amelyet békésen-zavartalanul művelni lehetne? „Teremtett már az ember a mainál lényegesen boldogabb, kimondhatatlanul békésebb, tisztességebb emberi világokat. Nem, nem a rousseau-i »nemes vadember« ábrándját eleveníti fel Várkonyi, de arra nyomatékkal figyelmeztet, hogy a társadalmi szerződést, amelybe immár a természet is benne foglaltatik, komolyan kell venni.” Hálás feladat volna ebből az 1988-as keltezésű írásból a *Római klub* felhívásaival rokon nyilatkozatot kiolvasni, továbbá szociális igazságot és jogegyenlőséget igénylő deklarációt méltatni. Benne van ez e dolgozatban (ismétlem: 1988-ban!), aligha tévednék rossz útra, ha erről szólnék. De inkább arra utalnék, hogy Vekerdi László egész munkásságát áthatja ez a gondolat. Számára a társadalmi szerződés a személyiségi és a nemzeti jogok elismertetését jelenti. Nem egy-egy ideológiai irányzatnak volt-van elkötelezve, hanem azokért szól, akiknek nehezebben adatott meg a szólás lehetősége, a kisémmizettekért, az igazságtalanul megvádoltakért perel. Ha írásaiban indulat feszül, akkor az a patricius-góg és jogfosztó gazság elől a *Mons sacerre* vonuló plebejus jogos haragja; de Vekerdi ebben a kivonulásban is megőrzi racionalitása elszánt hitét, a higgadt érvelésbe vetett bizalom elszántságát. Vekerdi László munkahelye immáron két évtizede a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*. (Láthatatlan [vagy nagyon is látható?] katedrái között a *Tiszatáj*, a *Forrás* és a többi folyóirat lelhető föl.) Vekerdi László számára a beérkező német, angol, francia folyóiratok éppen elegendő töprengeni-, bírálni-, fordítani-, értelmezni-, közvetítenivalót kínálnak. A hivatalos teendők nyűgébe Vekerdi László mégsem fáradt bele (nem látszik belefáradni?), hiszen Németh Lászlótól olvashatta, közelről láthatta a „gályapadból laboratórium”-ként jelzett értelmiségi magartartás hősiességét, mint ahogy valamivel korábban Márai Sándor is hősiességként emlegette a műveltséget. Amikor az „anyanyelvi igényesség” hiányát vagy elhanyagolását emlegeti (*Az általános műveltség és a felsőoktatás. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973/2, 127–135.*), akkor már előlegezi részint azokat a nézeteket, amelyek az Írásnak, a biztonságos és határozott megszólalásnak, a kommunikációs képességnek szerepet tulajdonítanak a hatalom birtoklásában. Egy szóval az akaratot és szándékot pregnánsan kifejezni képes megszólalásban, a fogalmak birtoklásában nem kevésbé kedvezőbb pozíciók megragadásának lehetőségét vélik fölfedezni. Nem pusztán a szintén nem egészen világosan leírható „tudás” a hatalom, hanem a tudás közvetítésének képessége is, olykor annak az eszköznek az elsajátítása, amellyel a tudást másokkal is elfogadtatni tudja a megszólaló, tehát a nyelvvel bánás lehetősége. Emellé azonban a túlzott centralizáció is járulhat, a központi akarat, az egy pontba tömörülő hatalmi tényező kizárólagossága, amely a helyi kezdeményezésekről jobb esetben nem vesz tudomást, rossz esetben megsemmisítéssel fenyegeti azokat. „Változatos és önálló részrendszerek hatékony és érzékenyen reagáló kapcsolatait kívánja meg korunk élete – gondolkodik el Vekerdi László –, s ez a lokális tényezők fontosságának erős növekedésével jár.” A reményhez tanácsot vagy kívánságot párosít: „Egy erősen otthoncentrikus kultúra, mely ismeri, becsüli s érti mások ragaszkodását is a sajátjukhoz; a provinciához ragaszkodás megóvja a provincializmustól.”

Amikor Vekerdi László a magyarság tágabb kontextusát veszi szemügyre, szintén realistának bizonyul. Még kedvelt szerzőivel is vitába száll, történelem és tervezés ellentmondásait feltárva. „Mert Kelet-Közép-Európa, ahogyan Németh Lászlótól Mészöly Miklóson és Konrád Györgyön keresztül Esterházy Péterig írók álmaiban fölragyog, valószínűleg nem nagyon egyéb illúzió.” Majd ismét finom megkülönböztetés következik: az illúzió nem azonos a hazugsággal; sőt: az illúzió lehet akár *életmentő* is (*Liget, 1990/2, 37–41.*). Amit ehhez hozzá lehetne fűzni, azt a *Tiszatáj* nemrég lezajlott „közép-európai” vitájában jórészt elmondta Vekerdi László, ekkor ugyanis nemcsak

a közép- és kelet-közép-európai nemzetek és népek egymás és önmaguk ellen feszülő indulatairól szolt, hanem Európa megosztottságáról is, rámutatva, hogy a szegénység és a gazdagság legalább oly mértékben szabadlja egymást gyanakvással szemlélő részekre kontinensünket, mint a nemzeti önelvűsége torz szándékokkal esküvők nemzetvesztő pártoskodása. Ugyanakkor egyszerre kell kimondani, hogy a kulturális közeledés szükségse nem lehet alávétve napi politikai esetlegességeknek (jóllehet, többnyire alá van vetve), meg azt: politika-irodalom-művészet-tudomány, továbbá gazdaság járhatnak külön utakon. Olykor még katonai együttműködés is elképzelhető ott, ahol szavakban gyanúsítgatások, félreinformálási akciók, vádaskodások mérgezik a légkört. S a kölcsönös fordítási irodalom vagy akár a népköltészeti motívumvándorlások a legzavarosabb időkben, a leginkább kiélezett évtizedekben is (nem egyszer a történetírás elől rejtett akciók eredményeképpen) eseményei voltak a kulturális kapcsolatok történetének. Ellenben tény, hogy Ivo Andrić regényei nem akadályozták és nem akadályozhatták meg napjaink boszniai vérontását; írók-tudósok jó szándéka más írástudók kűtmérgezése révén (és nem feltétlenül a politikusok acsarkodásai által) válhat semmivé. Vekerdi László idézett cikkében szigorúan és egyértelműen fogalmaz: „Valami ködös és elsősorban kulturális összetartozás élménye a régió intellektuális elitjében kétségtelenül felfelsejlik, kivált kongresszusok és baráti találkozások kellemesen humánus légkörében, ám mihelyt kemény kérdésre kerül sor, mondjuk, a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek nyelvi és oktatásügyi autonómiájára vagy egyszerűen elemi emberi jogaira, rendszerint azonnal kiderülnek a kelet-közép-európaiság korlátai.” Rendszeresen (kelet-közép-európai tárgyú) konferenciákra, hol kellemesebb, hol kevésbé kellemes, barátinak nevezett találkozókra járván, ebben a tárgykörben több mint három évtizedes publikációs tapasztalattal szomorúan, mégsem hitevesztetten kell igazat adnom Vekerdi Lászlónak. Csak éppen abban nem vagyok egészen bizonyos, hogy a diagnózis a „kelet-közép-európaiság”-ra vonatkoztatható-e, vagy a „kelet-közép-európaiság” ellen ható tényezőket minősíti-e. Hiszen akár a hamvába holt Duna-konföderációs tervek historikumát tekintjük át, akár a határok spiritualizálásának utópikus elképzelését, a vitathatatlan jó szándékok nemigen találkoznak a rövid távon érvényes politikai realitásokkal. Márpedig a politikai realitások ebben a térségben nem egyszer „hamis realitás”-ok, vélt nemzeti érdekek előtérbe helyezése a valódi (hosszú távra érvényes) nemzeti érdekekkel szemben. Hogy miként alakult-formálódott a „kisnépi” és nem egyszer „alulnézeti” történelem, arról Vekerdi László már említett, *Befejezetlen jelen* című kötetében közölt megfontolást érdemlő értekezést. Emígy nyilatkozik meg: „A kis országok többé-kevésbé mind a nagyok mintájára teremtődtek, illetve így teremtették meg őket a múlt században és napjainkban. Ennek a teremtésnek számos külső jele is látható, így például a múlt századi kis országok a parlamentjeiket a londoniról mintázták, az operaházukat a párizsi vagy bécsi operáról, a múzeumaitak és műcsarnokaikat nyugat-európai nagyvárosok hellenizáló neoreneszánsz oszlopos épütládáiról...” Ami úgy is értelmezhető, hogy „felzárkóztatékjukban” (ez Vekerdi László kifejezése) akár epigonizmusra is vetemedtek, ahelyett, hogy önmagukat keresték és lelték volna meg, azaz olyan szimbólumokat, amelyek legjobb önmaguk leképződéseiként (felismerési jeleiként) lehettek volna elfogadtathatók. E „kis országok” azoktól sem kaptak igazi segítséget, akiktől a legjobban várhatták volna. Vekerdi László szellemes megfogalmazása szerint: „Önálló, nagy, független, autark, integer »hazákról« álmodoztak politikusaik s költők, akik gyakran keverték a szerepöküket...” Bibó Istvánra emlékeztettek, aki régiónk nyomorúságai között emlegette azt, hogy (mai szóval élve) profi politikusok helyett a hazaszeretet intenzitása vagy egy meghirdetett hazafiúság

számosakat feljogosít politikusi szerepre, országos ügyek intézésére, sőt az igen sok tanultságot, ravaszságot (és kevésbé szaktudományos ismereteket) igénylő diplomata-szerepre. Költőlelkű politikusokból és politikus elhivatottságú költőkből feltehetőleg régióknak régóta elege van, hiszen már Goethe figyelmeztetett a „költészet” és a „valóság” megkülönböztetésére; a vágy és a lehetőség között kell olykor (nem könnyű szívvel) választani. A Széchenyi István emlegette „lelki felsőbbtség” az oly sokat idézett, ám kevésbé végiggondolt „kiművelt emberfők” szaporodásától várható. Vekkerdi László tanácsa szerint (a *Társadalmi Szemlében* közölt, már idézett beszélgetésre hivatkozva): „a fő feladat tán a 18. században megindult [...] polgárosodásnak a kiteljesítése. A Nemzet csinosodása.” Perdöntőnek minősítem Kármán József tanulmányának megidézését. Hiszen a tragikus-fiatalon elhunyt lapszerkesztő az 1790-es évek közepének egyre riasztóbb állapotai közepette is az önnevelés, a szó legnemesebb értelmében európaiasodás és nemzetiesedés egységét hirdette meg, követői azonos dühvel ostromozták a külföldieskedést és a „haza-pufogatást”, a *bundás indulatokat*.

Vekkerdi László (újabb esszéinek tanúsága szerint) riadtan és óvón figyel, miféle lehetőségek mennek-mehetnek veszendőbe; miféle, a múltban egyszer már károsnak és ostobának bizonyult téveszmék keringenek megemésztetlenül; mennyire hiányzik az írástudók egy jelentős részéből a szociális felelősség eszméje, amely pedig a java magyar íróknak (olyan homo aestheticus-oknak is, mint Kosztolányi vagy Márai) megkülönböztető jellemzője volt; milyen tagolatlan és értelmetlen párdühvel elegy hatalom-éhség fordítja egymással szembe azokat, akiknek ugyanazon az eszmebarrikádon kellene állniok. De látnia kell Vekkerdi Lászlónak azt is, hogy olykor a *Két választás Magyarországon* világa látszik újraéledni; és nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Kisfaludy Károly „majdnem-típusai” (ez a kitűnő színháztörténész, Kerényi Ferenc találó szava) nem sétálnak a főváros utcáin.

Mit is kívánhatunk Vekkerdi Lászlónak mást, mint azt, hogy érje meg annak a Magyarországnak, Közép-Európának, Kelet-Közép-Európának létrejöttét, amelyért tollal és szóval, munkával és előadások formájában elhangzott (nem középiskolás fokú) tanításával küzd(ött); hogy szavai ott hallgattassanak meg, ahová szánta azokat; hogy írásait szívesen és sűrűn közöljék azok a folyóiratok, amelyeket szeret, és amelyek olvasóközönsége szereti, várja Vekkerdi László műveit.

FÜGGELÉK

Töprengtető és minduntalan vissza-visszatérő gondolat: mennyire „korszerű” egy magyar tudós esszéista életműve az oly fölös alázattal és kishitűséggel emlegetett Nyugattal szemben. Ilyenkor nem a műveltségi anyag, a felhalmozott tudás szélessége (vagy netán mélysége) szokott szóba kerülni, hanem az éppen divatos módszertani eljárások, tűzijátékszerű szószonglörködés mikéntje. Ami mögötte megbújhat: a gondolati frissesség, az eseményekre való reagálás hitelt érdemlő átéltsége, kevésbé számít. Vekkerdi László néhány téziséhez azonban nem árt párhuzamos megnyilatkozásokat mellékelni, már csak azért is, mennyire a leglényegesebb problémák centrumába talál eszme-futtatása. Az elmúlt negyven esztendő értékelését és minősítését megcélzó elmélkedéseinek megfelelője fedezhető föl a *Prágai tükör* című lap 1993. évi 4. számában közölt, Morvay Péter által Václav Jamek (szül. 1949., 1989-es Medicis-díjas) esszéista-szerkesztővel készült interjúbán. Az egykori párizsi cseh emigráns, jelenleg Prágában tevékenykedő Jamek a következőket állítja a „múltunk tisztázása” problémaköréről:

„...sokak számára a »legyünk tisztában történelmünkkel« inkább e történelem eltüntetését jelenti. Nincs meg az az érzésem, hogy itt valóban folyamatban volna múltunk tisztázása, vagyis annak keresése, miként tudjuk ezt a múltat a legigazabban megőrizni. A legutolsó negyven év története sem volt egyszínű, és sokan ebben éltek le egész életüket, azt pedig nem lehet csak úgy kitörölni, azt mondani, nem ért semmit. Végül is, ezek az emberek alkotják ma a társadalom többségét, ők – mi vagyunk, ez a társadalom. A múlttal való szembenézésnek [...] azt kellene lehetővé tennie, amire az egyén szintjén a pszichoanalízis képes, ha egy erősen neurotizált egyénnel van dolgunk: a tudomásulvételét és megnevezését annak, ami rejtetten megnyomorít bennünket. Fontos, hogy a társadalom képes legyen a legjózanabban, a legvilágosabban tudomásul venni azt, amit átélünk. Mielőtt értékelnénk, ismernünk kell. Az embereknek személyesen és kibúvók nélkül kellene szembenézniük az elmúlt évek során rájuk telepedő szegénnyel, hisz oly kevesen mertek kiállni. Így elkerülhető az is, hogy néhány emberre hárítsuk bűneinket, a felelősség ránk háruló részét azért, ami itt történt, bár azok pontosan a saját titkolt bűneink látószögéből nagyon alkalmasak arra, hogy megbélyegezzük és kirekesszük őket.” (22.)

A másik probléma tágabban függ össze mindazzal, amit Vekerdi Lászlóról és a Vekerdi László által megtestesített értelmiségi magatartásról fölvázolni igyekeztem. Mondandóm lényege a sokat idézett Jean-François Lyotard *La Condition postmoderne* c. könyve (1979) alapgondolatának tömörítése. Lyotard a „posztmodern” fő sajátosságának azt tartja, hogy érvényteleníti az ún. meta-elbeszéléseket, azokat a társadalom- és gondolkodástörténeti „grands récits”-et, amelyek az egyik paradigmává lételeből a paradigmává válás folyamatában eszközei lettek a globális koncepciónak, a tudományos vagy kulturális, vagy politikai terrornak. Ezek az egyetemes üdvözülést ígérő, valójában pusztán egy réteg, egy csoport, egy, az „új osztály” izlés- vagy politikai diktatúráját eredményező (olykor orwelli „gondolatrendőrséggel” ellenőrző) totális konstrukciók az igazi értelmiségi létet kérdőjelezik meg. A „nyugati” gondolkodók mindenekelőtt 1968 keserves tanulságait vonták le, mifelénk, 1953, 1956, 1968, a lengyelországi „szükségállapot” kényszerítő igényként tette szükségessé a töprengést egy szellemi vagy (netán) egy politikai alternatíva lehetőségein. A mára divattá, másoknál mindent átfogó koncepcióvá (!) való *posztmodern* legjobb képviselői (mert vannak olyanok!) a *radikális pluralitást* kínálják önkontrollként, ellenszerként. S míg egy vágyott teljesség „visszaján” a kényszer és a terror lehetőségei fedezhetőek föl, a teljességtől (gondolati-politikai totalitarizmustól) való elbúcsú(zat)ásban ott rejtőzhet a különbözőség és a heterogenitás, a parciális és a teremtő kételkedés pozitívuma. Vekerdi László egész életműve beleillik a „posztmodernnek” ebbe a – például Wolfgang Iser által képviselt (*Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim 1987.; *Postmoderne-Pluralität als ethischer und politischer Wert*. Köln, 1988.) – felfogásába. Nem ezoterizmusba hajló művészi/irodalmi játékról van szó, hanem egy toleráns, a másságot nem egyszerűen eltűnő, annak szerény helyet adó, hanem azt igénylő, állandó önreflexióra berendezkedett, a társadalmat és így annak intézményeit is átható kritikus *magatartás* és gondolkodás otthonra leléséről. Aligha járunk messze az igazságtól, ha utópiának minősítjük ezt a fajta elvárást (is). Mint ahogy Vekerdi László reflexióiban és társadalompolitikai-etikai töltésű írásaiban is ott az oly rokonszenves-nemes pedagógiai elem. De itt pusztán arra szerettem volna rámutatni, hogy magyarul, olykor sokkal *emberibb* nyelven is születnek olyan írások, életművek, amelyek jelentőségüket és világhírhírlésüket tekintve nem maradnak el az olyannyira „utolérni” óhajtott „nyugati” gondolkodás mögött.